

ЗБІРКА ІВАНА ІРЛЯВСЬКОГО «ГОЛОС СРІБНОЇ ЗЕМЛІ» У СВІТЛІ ПСИХОБІОГРАФІЗМУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 27.

УДК 821. 161. 2-1. 09 «Ірлявський»

Шимоняк К. Збірка Івана Ірлявського «Голос Срібної Землі» у світлі психобіографізму; 14 стор. ; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті автор прагне реконструювати ключовий елемент міфологічного світобачення, зафіксований у поезії Івана Ірлявського, а саме архетип Великої Матері – у найхарактерніших його виявах та символічних зв'язках.

Ключові слова: архетип, творчість, образ, лірика.

У сучасному українському літературознавстві широкою популярності набувають психоаналітичні підходи, спрямовані на з'ясування особистого макрокосму письменників через амбівалентні моделі універсальної пам'яті поколінь. Як зазначає Анатолій Нямцу, специфічність універсального контексту дає можливість простежити, як «етична імперативність більшості легендарно-міфологічних структур при накладенні її на реалістично-життєподібний план літературного твору формує особливу систему ціннісних орієнтирів» [5; с. 55]. Такий підхід дає можливість глибшого осмислення ідентифікаційних процесів у формуванні світоглядних інтенцій Івана Ірлявського – наймолодшого поета «празької школи», що разом із О. Телігою, І. Рогачем та іншими учасниками антифашистського руху був розстріляний німцями в Бабиному Яру.

Іван Ірлявський належить до тих поетів, творчість яких нерозривно пов'язана з психоісторичними особливостями української ментальності. Національний аспект значною мірою визначив його творчу індивідуальність, що виявляє себе в ліриці поета через зв'язок з довкіллям.

Досі не було спроб детального з'ясування міфологічного підґрунтя поезії митця. Дослідники зрідка відзначають окремі риси, архетипні образи властиві ліричному макрокосму І. Ірлявського, що стали основою формування його світоглядних орієнтацій.

Одним із перших про митця як речника молодого покоління заговорив М. Мухин (Читач): «Ірлявський здолав створити новий не менш могутній та величний образ – новітнього українця, пробудженої новітньої України, що торує шляхом героїчної боротьби й зусиль до ясної мети» [9; с. 231].

І. Ірлявський був особистістю витонченого світовідчуття, його романтизоване уявлення національної моделі сягає глибин української самоідентифікації. Д. Федака наголошує, що світогляд поета формувався на основі топосу Срібної Землі, «вбираючи безоглядну любов до України Соборної, живився щедрою пам'яттю батьківського порогу, околицями рідного села, чарівним дивосвітом Карпат» [7; с. 29].

Лірика збірки «Голос Срібної Землі» як естетичне віддзеркалення психіки закарпатця вимагає аналітичного вивчення її з позицій етнопсихології, художньої інтерпретації міфологічних та фольклор-

них джерел, що поєднуються з екзистенційним осмисленням онтологічної проблематики.

Одним із фундаментальних, засадничих у збірці є архетип Великої Матері як ключовий елемент міфологічного світобачення українського народу. У поезії «Спомин» материнський архетип найперше реалізується через образ рідної матері ліричного героя. Слова, якими мати промовляє до сина в дитинстві, набувають священного змісту, мисляться життєвим дороговказом, що визначає напрямок часового вектора на шляху до мети:

*Пригадую, як скарб я втратив
колись, а потім полюбив
слова, що полишила мати:
«Будь, сину, завжди завзятым,
де б ти не жив!»* [3; с. 42].

Материнське Слово сприймається суб'єктом як найвищий закон, визначений божественною силою. Сакралізація Слова як заповіту, молитви говорить про духовний зв'язок жінки-матері з Пречистою, що посідає важливе місце у релігійній свідомості українців. На думку Д. Чижевського, «українська релігійність – жіноча, релігійність колективної біологічної теплоти, яка переживається як теплота містична... Це не стільки релігія Христа, скільки релігія Богородиці, релігія матері-землі» [8; с. 135].

Материнське начало у широкому розумінні символізує життєвий досвід українського народу та й усього людства загалом, бо Матір народжує і плекає, володіючи таємницями Всесвіту. Такий аспект указує на ще одну характеристику материнського архетипу – інстинктивну мудрість, спроектовану у поезії «Спомин» на мотив втрати:

*Пізніше процвіли квітки
й травою поросла могила,
а стали любими думки,
що віщували шлях тяжкий,
та серцю милий* [3; с. 42].

К. Г. Юнг, розглядаючи материнський архетип, указує на структурованість психіки людини. У свою чергу, структура – це щось дане, передумова, яку в кожному випадку ми знаходимо як уже присутню. Це матриця, тобто форма, в яку виливається весь досвід, тому «носієм архетипу є насамперед конкретна мати, позаяк від народження дитини вона невіддільна від неї і являє собою стан несвідомої ідентичності» [10; с. 239]. З пробудженням Я-свідомості несвідомий материнсько-синівський

зв'язок слабшає, що веде до диференціації Я і матері, особисті якості якої стають все більш виразними. За подібною схемою проходить у збірці «Голос Срібної Землі» шлях інтегрування юнака з маленького села Ірляви до Сина Батьківщини:

*Роїлись надо мною думи
в вечірніх хвилях і у сні:
чи вернешся на рідні ґруні, –
питали, – а я їм: ой, юні,
не знаю, ні!* [3; с. 43].

Таким чином ліричне «Я» проходить обряд ініціації, який, очевидно, належить до тієї ж категорії, що й обряд обрізання пуповини. Це своєрідний перехідний етап у включенні до нового світу. Під вагою взятого на себе обов'язку суб'єкт проходить шлях самоідентифікації, тому повертається до матері у новій якості – образі захисника.

Життєдайна сила материнського заповіту допомагає ліричному герою долати будь-які перешкоди на шляху, «щоби добитися до долі». Відпущений у шалений вир змагань, закарпатський юнак розуміє боротьбу заради України Соборної як найвище призначення:

*Ласкаво я глядів на хвилі,
а у душі думки снував:
«О, Україно нещаслива,
Тебе в цей час – час бур і зливи –
я покохав»* [3; с. 43].

Магічний материнсько-синівський зв'язок, про який ідеться у вірші, визначає функціональний різновид образу матері як дарительки Долі. О. Матюхіна підкреслює, що «для слов'янської міфології характерна віра у визначеність долі людини вищими силами, і в той же час, уявлення про її поліваріантність, існування вибору, можливість змінити долю в результаті визначених дій» [4; с. 524]. Очевидно, у такий спосіб тут підкреслене обранництво, особливу долю Сина, що є невіддільною від страждань. Тому образ матері у цій поезії ми розглядаємо як уособлення пророчого голосу Срібної Землі, від імені якого суб'єкт прилучається до боротьби за Україну.

Особливої уваги потребує той факт, що у підлітковому віці закарпатський юнак свідомо обирає нелегку долю борця. Але виявляється, що цей шлях не такий простий. Будуванню власного «Я» сприяє не лише творче оточення Ірлявського, його внутрішня самоідентифікація, а й сакральний голос Срібної Землі, яка після багатьох років роз'єднання нарешті прилучається до Соборної України. Таким чином етнічна земля прив'язує до себе не тільки підсвідомим апріорним прагненням, а й причетністю суб'єкта до своїх втрат і сподівань.

Свідомість ліричного героя постійно перебуває у кількох часових площинах. У темпоральному плані минулого часу акцентована увага на втраті/поверненні дитинства, яке сприймається суб'єктом не як хронологічний, а як психологічний вимір існування. З його допомогою ліричний герой намагається переосмислити своє життя, визначивши власний шлях у світі.

Світорозуміння Ірлявського формується на

основі етнонаціональних понять, де людина є органічною частиною не лише певного етносу, людства, а й Усесвіту як цілого – і притому не тільки в матеріальному, а й у духовному розумінні. Тому доля, призначена кожному у цьому житті, втілюється через міфологічні та фольклорні мотиви шляху, дороги, спільної для всього українського народу.

У більш широкому плані образ Долі, відтворений у збірці «Голос Срібної Землі», трансформовано через його символічне зображення у ліричній мініатюрі «На роздоріжжі». Філософська категорія вибору є визначальною основою людського буття, для ліричного героя момент гостроти вичерпаний певністю та вірою у майбутнє. Підсвідомо він уже не сумнівається в істинності обраного шляху, адже його усвідомлення сприймається як призначення Творця. Роздоріжжя, на яке виходить суб'єкт, мислиться межовою зоною і викликає момент роздумів. Парадигма Долі має тут візійний характер, але «прозорий день, барвиста голуби́нь» вказують на духовну урівноваженість та спокій ліричного героя, адже у бій «вершників мільйони» виходять з певністю:

*– Передо мною три дороги в даль,
три долі, що приманюють незнаним,
та де ж є дійсна радість, де печаль,
який з шляхів – шлях сильних і титанів*

[3; с. 33].

Осмилення істинності шляху проходить тут під знаком християнської етичної цінності любові до Матері-Землі як складової архетипу Великої Матері. Її голос підказує суб'єкту напрямку руху, герої мусять іти шляхом лютих бур, бо саме в цьому їх найвище покликання. «Довіра до доброї нееньки-землі, – за твердженням І. Грабовської, – за довгі віки історії українського етносу перетворилася на архетип колективного українського несвідомого, сформувавши психологічний оптимізм і гармонійне світовідчуття українців» [2; с. 65].

Образ Матері у збірці ототожнюється з образом Матері-Землі. При цьому такий зв'язок взаємозалежний. У поезії «Фрагменти» ліричний герой репрезентує ментальність українця-трудівника, для якого рідна земля є однією з вищих святинь у житті. Трагізм ситуації полягає не лише в тому, що він мусить вийти на бій з ворогом, а й у тому, що має залишити дорогі йому простори, «Пісні поліві: вицвілі, рясні, / відряду днів розсіяно-бурхливих». Т. Сільман зазначає, що «природа в ліричній поезії – не просто орнамент, байдужий фон чи прикраса. У найбільш значущих випадках вона – гостинна «іносфера», умовне місцеперебування ліричного героя у момент найвишого душевного піднесення» [6; с. 94]. Таким чином пейзажний елемент набуває у «Фрагментах» значення хронотопу:

*Ой будуть душі і серця щасливі,
бо щастя наше в травах і квітках;
хай позолоттю ще яснійють ниви
і пилом присипають шлях* [3; с. 40].

Максимально загострюється протистояння двох образних вимірів у цій поезії – долини, де, за словами І. Ірлявського, «сон, журба ще нас спіт-

кає», та гір, які символізують стремління до небесного. Цей рух по вертикалі відіграє особливу роль у трансформації образу Срібної Землі, яка подає свій голос через матеріалізоване у поетичному тексті прагнення до висот, характерне для жителів цієї місцевості:

*А ми до гір! Бо віра – на верхах,
в долині – сон, журба ще нас спіткає;
хай всі, що відродилися в житах, –
завзяттям запалають* [3; с. 40].

Образ гір у ліриці поетів Закарпаття набув сакрального архетипного значення брами. В цілому гора як символ уособлює ідею духовного піднесення. Найважливіший аспект цього образу пов'язаний з тим, що він може виступати як структура, що сполучає різні сфери буття (небо, землю і підземний світ). Виходячи з біблійного сюжету про Мойсея, образ гір можна трактувати як символ звершення великих справ, це позачасова абсолютна міра людських вчинків. Образ гір у збірці І. Ірлявського «Голос Срібної Землі» є складовою частиною єдиної системи українського національного простору, який, за переконанням С. Андрусів, «виступає як послання Творця, зашифроване мовою просторових структур і категорій, про приналежність саме цього місця цьому народові на землі» [1; с. 207]. Виходячи з такого визначення, в езотеричному сенсі гора символізує поетапність сходження по визначеному вищими силами шляху. Ліричному герою залишається тільки йти за Божим покликом: «До гір! Там наше серце, гнівом п'яне, вже не бажає вгоди, а вогню» [3; с. 29]. Можна помітити, що особливистість поета формується, відштовхуючись від материнського начала, і продовжує зростати, повертаючись до нього через глибинно-архаїчний зв'язок з землею-етносом-нацією.

У біблійних текстах гора часто порівнювалась із втіленням земного раю. Таке трактування цього архетипу дуже близьке ліричному герою, адже у спектрі значень образ гір уособлює тут ідею дому, рідного Закарпаття, візію дитинства.

Указуючи на особливості національного часопростору, С. Андрусів наголошує, що «ідея Дому – одна з домінантних в українському Космосі – Дому як культури, що завше органічно вписується у природу... Дому як фізичного і духовного Житла, що захищає людину/родину від хаосу небуття» [1; с. 97]. Для І. Ірлявського дім – це не лише близькі і рідні люди, а й ціле Закарпаття, його «Країна див».

За змістом і настроєм до «Фрагментів» примикає вірш «Вже досить», яким І. Ірлявський входить у коло традиційних настроїв «невільничих пісень», продовжуючи розробку національно-патріотичної лірики І. Франка, Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Пачовського та ін. Бажаючи виховати новий тип українця, який не кориться кайданам та рабській неволі, І. Ірлявський використовує форму послання. За переконанням автора, настав час довести повноцінність нації, змагатись за свої права, за рідну землю. Наративна формула «Земляче рідний Срібної Землі, / прийшла пора, бурхлива і жорстока...» звучить як заклик, схожий на манеру

письма у «Слові о полку Ігоревім», що одразу надає поезії відповідного настрою готовності до бою і настороженості.

Поет стає резонатором народного голосу, і він уже навіть не кличе в бій, він наказує:

*Вже досить був нікчемним ти рабом,
перед чужими гнущся, зносив насміх,
чужий до серця лиш приймав закон, –
тепер борись! – оце дзвенить наказ мій!*

[3; с. 28].

У силі синівського почуття поета до рідної землі спостерігаємо антеїзм І. Ірлявського. У цій поезії через образ «зеленого Закарпаття» локалізовано проявляється символ України.

Особливістю лірики дебютної збірки є оптимістичність у баченні І. Ірлявським долі українського народу. Приміром, у вірші «Карпатська січ» тема національної пам'яті розгортається в історіософському ключі. В основі тексту лежить цілісний багатозначний образ України, із якого створюється каркас, що є спробою витворити власну концепцію історії. У віршах І. Ірлявського історична пам'ять має принаймні дві часові площини. По-перше, повертаючись до початку шляху по вертикалі від сучасного до минулого, митець приймає цей шлях беззастережно, адже його початок є вихідним пунктом векторного руху у майбутнє («Лягли сліди, як іскри у минулім, / по тих слідах в майбутнє нам іти», «На шляху ми – одно незломне тіло, / в майбутньому – Нова Сім'я»). У цій площині історії належить роль особливого фону. Не зустрічаємо конкретних персоналіїв та згадок минулого, типових для поезії представників празької школи. На думку І. Ірлявського, подвиги минулих поколінь українського народу повинні надихати на боротьбу «мужніх лицарів». Тому дуже важливо, що автор ставить конкретне завдання перед сучасниками, з яким вони йдуть уперед. Діапазон почуттів включає у себе переливи емоцій від юнацького пориву у бій до врівноваженого чоловічого «готуймося до перепони, бурі». Отже, мужні воїни свідомі небезпеки, яка чекає на них, проте вони готові покласти власне життя заради порятунку Батьківщини:

*Завдання наше: праця муравлина,
а клич: із рук не випускати меча!
Хай дні бурхливі не збагнутих чинів
про нас признання б'ють печать* [3; с. 51].

Отже, якщо перша площина часу репрезентує шлях багатьох, то друга дозволяє авторові через ліричного героя зробити так званий «екскурс у спогади». Дитинство у збірці І. Ірлявського «Голос Срібної Землі» як конкретно-чуттєва форма відображення дійсності набуває символічного значення макрокосму, у межах якого конструюються архетипні основи традиційних для поезій автора образів матері, села, долі.

Нічого не зникає безслідно, тому мати ліричного героя на асоціативному рівні перероджується у вищу ідею незнищенності нації. У цьому контексті виходимо на образ Матері-України, який проектується в однойменній ліричній мініатюрі через мотив пам'яті поколінь. Голос батьків і дідів,

«світло давнини, кров і відвага» стануть покликом до боротьби:

*сьогодні відчуваю в слові я
цім, що моя істота воєдино
зіляється, живе ним: Україна –
грядущих днів і слава, і життя [3; с. 32].*

За допомогою голосу предків зберігається найвищий духовний зв'язок з Великою Матір'ю. Тому ліричний герой відчуває довічний обов'язок перед Батьківщиною. Він має виправдати власне існування, заради якого вже пролито достатньо крові та сліз:

*В крові за неї падали сини,
гострили кігті на зелені низи
займанці дикі, безпощадні, сизі
і кидалися, як за давнини,
та в захисті її ставали діти
й стають в ім'я закону й заповітів [3; с. 32].*

Образ омріяної Української держави виростає із образу «Країни див» – Срібної Землі. Це публіцистична та поетична назва Закарпаття у новіший час. Нею ми також завдячуємо Василю Пачовському, що у 1939 році написав однойменний історичний нарис, присвячений зародженню нової держави – Карпатської України.

У вірші «Голос Срібної Землі» бачимо традиційний обряд прощання українського лицаря з Батьківщиною. Образ могутнього дзвону відтворює стан непокори та боротьби. В іншому аспекті він варіюється як поклик, веління внутрішнього почуття і голосу Вітчизни:

*Ударили могутньо в рідні дзвони,
і залила простори вільні гра:
до Вільної Землі клякніте лона,
бо вже прийшла пора [3; с. 52].*

Безсмертний дзвін звучить в унісон з людськими душами, що І. Ірлявський відтворює за допомогою рвучких фраз та маршового ритму. У поєднанні ще з одним символічним образом – серцем, який у фольклорі трактується як символ радості і смутку, розуміння, сміливості і чистоти, дзвін набирає нової модифікації. Бій дзвону дістає свій багатоголосий відгомін у серцях людей. Місія борця за Батьківщину розуміється як святість, обов'язок кожного українця. Ліричний герой хоче, щоб його почули всюди:

*Від Татер до далекого Кавказу
сурміть про міць карпатського Борця,*

*нехай ця дійсність поривом-наказом
запалює серця [3; с. 52].*

Масштабність висловлювання посилюється послідовною сакралізацією свого покликання. Національна пам'ять є для І. Ірлявського не лише складовою національної ідентифікації, суб'єкт ніби відчуває відповідальність за те, як кожен із борців пройде цей шлях:

*Хай заgrimлять в душі грізним акордом,
як заклик, пісня і грімкий салют
на почини нових, нестримних й гордих,
Базару, Львова, Крут... [3; с. 52].*

І. Ірлявський упевнений, що настав час боротьби і його народ отримає омріяну свободу:

*Ударили могутньо в рідні дзвони,
і залила простори вільні гра.
Сьогодні – тут,
за день, за два – над Доном,
бо вже пора. Пора! [3; с. 52].*

Національна ідея, покладена в основу переважної більшості віршів поета у «Голосі Срібної Землі», різнопланово розгалужується у психологічно-настрійних малюнках поезій. Ключовим тут виступає образ матері, що є триєдиним для українців: образ рідної Матері ліричного героя, образ Матері Божої та образ Матері-України, яка потребує захисту.

Збірка І. Ірлявського репрезентувала образ нового героя в українській поезії, котрий покликаний до боротьби за Вітчизну багатоголоссям Усесвіту. Син Срібної Землі стає на мученицький шлях, приймаючи як належне таку місію. Заповітне Слово рідної матері набуває сакральних ознак і входить у єдину молитву українського народу, «поему рідної землі».

Суб'єкт лірики Ірлявського постає перед нами не лише речником національних гасел, а живою людиною, свідомість якої рухалася назустріч новим віянням доби. Простеження особистісних імпульсів у визначенні означеного кола поетичних мотивів дає можливість простежити у збірці «проблему автобіографічного синергену», що включає у себе різні емоційні та культурософські фази розвитку особистості. Досягнення гармонії на архетипному рівні відображає загальні ідентифікаційні процеси усвідомлення суб'єктом власного призначення. Ліричний герой – син Закарпаття, тому за допомогою голосу Срібної Землі він здобуває власний голос, художньо трансформований через поетичні тексти збірки.

Література

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. / Андрусів С. – Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
2. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / Грабовська І. // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58–70.
3. Ірлявський Іван. Брості: Твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки Д. М. Федаки. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2002. – 268 с.
4. Матюхіна О. Проблема долі у фольклорі українських Карпат / Матюхіна О. // Культура Українських карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 523–527.
5. Нямцу А. Літературні архетипи у світовому літературному контексті / Анатолій Нямцу // Sacrum і Біблія в українській літературі. – Lublin: Ingvarr, 2008. – С. 49–60.
6. Сильман Т. Заметки о лирике / Сильман Тамара. – Ленинград: Советский писатель, 1977. – 224 с.

7. Федака Д. Брості Івана Ірлявського / Федака Д. // Календар «Просвіти» на 1999 рік. – Ужгород: Закарпат. крайове т-во «Просвіта», 1999. – С. 28–30.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії в Україні / Чижевський Д. – К.: Вид-во “Орія” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с.
9. Читач (М. Мухин). Новини української літератури / Читач // Ірлявський Іван. Брості: Твори. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2002. – 268 с.
10. Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов / Карл Густав Юнг. – К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.

Катерина Шимоняк

**СБОРНИК ИВАНА ИРЛЯВСКОГО «ГОЛОС СЕРЕБРЯНОЙ ЗЕМЛИ»
В СВЕТЕ ПСИХОБИОГРАФИЗМА**

Аннотация. В статье автор стремится реконструировать ключевой элемент мифологического мировоззрения, зафиксированный в поэзии Ивана Ирлявского, а именно, архетип Великой Матери, – в характерных его проявлениях и символических связях.

Ключевые слова: архетип, творчество, образ, лирика.

Kateryna Shymonyak

**IVAN IRLYAVSKYI'S COLLECTION “THE VOICE OF SILVER LAND”
IN THE LIGHT OF PSYCHO BIOHRAFIZM**

Summary. In this article the author wants to reconstruct the key element of mythological world outlook of Ivan Irylavskiy, namely, the archetype of the Great Mother in its most characteristic manifestations and symbolic links.

Key words: archetype, creative work, image, lyrics.

Шимоняк Катерина – аспірантка кафедри української літератури УжНУ.